

Número 44 (juny 2020)

INICI / L'AFLORAMENT DEL PAPER DE LES DONES A LA CARTOGRAFIA I LA GEOLOGIA: APORTACIONS DES DE LA CARTOTECA DE CATALUNYA

L'aflorament del paper de les dones a la cartografia i la geologia: aportacions des de la Cartoteca de Catalunya

🚩 Versión castellana

📄 PDF

</> Metadades

Noelia Ramos Espinosa

Bibliotecària de la Cartoteca de Catalunya
Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya

noelia.ramos@icgc.cat

Noelia Ramos

DOI: <https://dx.doi.org/10.1344/BiD2020.44.15>

Ramos Espinosa, Noelia (2020). "L'aflorament del paper de les dones a la cartografia i la geologia : aportacions des de la Cartoteca de Catalunya". *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 44 (juny). <<http://bid.ub.edu/44/ramos.htm>>. DOI:

<https://dx.doi.org/10.1344/BiD2020.44.15> [Consulta: 27-11-2020].

Resum

En aquest article es presenten les activitats i experiències impulsades des de la Cartoteca de Catalunya amb l'objectiu de visibilitzar i reconèixer els treballs de les dones en un camp tradicionalment amb una gran presència d'homes, com són les ciències de la terra. Les dues activitats principals se centren en la celebració d'exposicions per donar difusió al fons propi de la Cartoteca, i a intentar desenvolupar col·leccions més equilibrades des del punt de vista de gènere.

Resumen

En este artículo se presentan las actividades y experiencias impulsadas desde la Cartoteca de Cataluña con el objetivo de visibilizar y reconocer los trabajos de las mujeres en un campo tradicionalmente con una gran presencia de hombres, como son las ciencias de la tierra. Las dos actividades principales se centran en la celebración de exposiciones para dar difusión al fondo propio de la Cartoteca, y en intentar desarrollar colecciones más equilibradas desde una perspectiva de género.

Summary

This article describes the activities designed by the Map Library of Catalonia to draw attention to the contributions of women to Earth sciences, a field traditionally dominated by men. The Library's two main lines of action are the organization of exhibitions to bring its holdings to a wider public, and its project to develop more gender-balanced collections.

Paraules clau: Desenvolupament de col·leccions, Cartoteques, Cartoteca de Catalunya, Ciències de la terra, Dones, Exposicions bibliogràfiques

Keywords: Collection development, Map libraries, Cartoteca de Catalunya, Earth sciences, Women, Book exhibitions

---

Rebut: 29/11/2019. Acceptat: 26/02/2020.

1 Introducció

La Cartoteca de Catalunya és un centre d'informació especialitzada encabit dins d'un institut tecnològic, l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC). Segons les últimes dades recollides (finals de 2017),¹les dones són el 42,45 % i els homes un 57,55 %, dada que, segons el que estableix la Llei 17/2015 d'igualtat efectiva de dones i homes, reflecteix una situació paritària. Però, tot i que les dones tenen un alt nivell formatiu, fins i tot superior, tenen menor presència en càrrecs de comandament. Amb l'objectiu d'assolir la igualtat i trencar el sostre de vidre, l'ICGC (2018) va definir el Pla d'igualtat entre dones i homes 2018–2021 dotat d'una comissió per vetllar que, efectivament, es facin passes per aconseguir els seus objectius.

El 2018, i com a iniciativa d'aquesta comissió d'igualtat de l'ICGC, es va encarregar a la Cartoteca organitzar una proposta per a la celebració del Dia Internacional de la Dona (8 de març). Aquest va ser el tret de sortida d'un seguit de projectes (iniciats, en procés i ja acabats) liderats per la Cartoteca en els quals es vol introduir una perspectiva de gènere a l'estudi i la difusió de la documentació que es conserva.

Figura 1. Coberta del Pla d'igualtat entre dones i homes de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (2018–2021)

2 Antecedents

L'any 2019, el Consejo de Cooperación Bibliotecaria d'Espanya va publicar el seu Pla estratègic 2019–2023 (CCB, 2019) en el qual la igualtat de gènere és un eix transversal per assolir totes les seves línies d'actuació i en què les biblioteques esdevenen llocs de referència. I és que les biblioteques no només han de ser llocs accessibles per a tothom, sinó que tothom ha d'estar-hi representat. Un d'aquests eixos generals tracta d'elaborar un mapa d'autores: "Se elaborará un mapa general que muestre la presencia de las mujeres autoras en las distintas disciplinas en nuestras bibliotecas y permita completar con carácter retrospectivo las lagunas existentes y construir en el futuro colecciones bibliográficas equilibradas desde una perspectiva de género". Un altre aspecte estratègic d'aquest pla és la visibilització del patrimoni creat per dones.

El món de la recerca també ha impulsat projectes divulgatius per recuperar la memòria de les dones. És el cas de la web Mujeres con ciencia creada per la Càtedra de Cultura Científica de l'Euskal Herriko Unibertsitatea (Universitat del País Basc) o la Comisión de Mujeres y Geología de la Sociedad Geológica de España.

Per impulsar aquestes vocacions entre les dones envers les carreres universitàries relacionades amb la ciència, la tecnologia i l'enginyeria —conegudes com a STEM acrònim anglès de science, technology, engineering i mathematics—, moltes universitats estan engegant programes específics com ara Aquí Steam de la Universitat Politècnica de Catalunya o la iniciativa Stem Talent Girl promoguda per la Junta de Castilla y León per a alumnes de tercer i quart d'ESO. De fet, fins i tot per al públic infantil s'han fet molt populars els llibres il·lustrats de biografies de dones. Així mateix, les Nacions Unides va proclamar el 2016 l'onze de febrer com el Dia Internacional de la Dona i la Nena a la Ciència. I és que totes aquestes propostes tenen el mateix objectiu: buscar referents igualitaris per a les noves generacions.

Pel que fa a les cartoteques, la Library of Congress va publicar una guia sobre les contribucions de dones americanes a la geografia i a la cartografia (Molen van Ee; Stoner, 2018). Aquest recurs és molt exhaustiu i didàctic, tot i que acotat als Estats Units d'Amèrica. Resulta però una guia molt innovadora per la posada en valor també de les dones col·leccionistes privades i per les conservadores de cartografia tant en biblioteques com en museus.

3 Estratègies per visibilitzar el paper de les dones en la cartografia i les ciències de la terra a la Cartoteca de Catalunya

La introducció de la perspectiva de gènere als projectes de la Cartoteca va començar per les activitats de difusió, com les exposicions. Però, la sensibilitat envers el paper de les dones a la cartografia i el territori sempre ha estat present i ha influït també en el desenvolupament de la col·lecció. No hem de deixar de banda que la major part de l'equip de la Cartoteca, ja des de la creació el 1982, han estat dones, igual que les dues caps: Montserrat Galera i Carme Montaner.

3.1 Exposicions

Es tracta d'exposicions divulgatives en format *roll up* per afavorir la itinerància. Han estat concebudes per a un públic generalista (adults, instituts de secundària...) i, gràcies a un conveni amb l'Institut Català de les Dones (ICD) està previst que passin a formar part del seu repertori d'exposicions itinerants.²

"Les dones en el món de la cartografia" (2018)

La Cartoteca va organitzar el 2018 l'exposició "Les dones en el món de la cartografia" (ICGC, 2018). Amb caire divulgatiu, la finalitat va ser visualitzar algunes autores de mapes al llarg de la història. La bibliografia al voltant d'aquest tema és escassa, tot i que darrerament, gràcies a la perspectiva de gènere, s'està capgirant aquesta tendència (Van den Hoonaard, 2013).

En el camp de la cartografia, sovint es fa difícil d'establir l'autoria de les obres. En moltes ocasions un mapa no l'ha fet una persona en solitari, sinó que són obres en què intervenen diversos perfils professionals: cartografia, dibuix, delineació, impressió... En aquesta exposició es van presentar dones que havien desenvolupat tots aquests rols: des de la monja il·luminadora de mapes Ende (s. X); impressores com Anna Beek (s. XVII); les editores Dolores Zamora i Dolores Martín Zamora, responsables al segle XX de l'editorial Alberto Martín, i científiques com la cartògrafa dels oceans Marie Tharp o Kira Shingareva, la cartògrafa planetària més rellevant.

Figura 2. Logotip de l'editorial barcelonesa Alberto Martín utilitzat com a imatge per a l'exposició "Les dones en el món de la cartografia" Font: ICGC

El concepte i el contingut van ser desenvolupats íntegrament pel personal propi de la Cartoteca. Al llarg dels vuit plafons es repassava el paper de les dones com a autores de cartografia. També es dediquen dos plafons a l'única dona de la qual conservem l'arxiu personal i professional, la delineant barcelonina Leonor Ferrer, de la qual parlarem al punt següent. Com a material complementari es va maquetar un fulletó informatiu per a la promoció de l'activitat. El mateix 2018 també es va poder visitar a la seu de Barcelona del Departament de Territori i Sostenibilitat (Generalitat de Catalunya) i l'any següent a la Biblioteca de l'Escola Politècnica Superior d'Edificació de Barcelona (EPSEB) de la UPC.

Figura 3. Exposició "Les dones en el món de la cartografia" el setembre de 2019 a l'EPSEB de la UPC. Font: Biblioteca EPSEB (UPC)

Aquesta no va ser, però, l'única iniciativa per visualitzar les dones en el món de la cartografia. El mateix any 2018 l'Instituto Geográfico Nacional (IGN) va oferir una conferència³ que va tenir lloc a la seu de Madrid de l'IGN el 6 de març de 2017, on es repassava també la història de dones cartògrafes al llarg de la història. En aquest projecte, també es va fer una aproximació a les pioneres del cos de cartògrafs d'aquest institut, creat l'any 1870. Esperem que aquesta recerca tingui continuïtat en els pròxims anys i que es puguin fer aportacions en aquesta temàtica més enllà de les centrades en la cultura anglosaxona.

Figura. 4. Cartell de la conferència organitzada pel Grupo de Mujeres de l'IGN. Font: Instituto Geográfico Nacional

"Geologia en femení" (2019)

L'any 2019, i també amb el suport de la Comissió d'Igualtat de l'ICGC, es va conceptualitzar una nova exposició, en aquest cas dedicada a les dones que han tingut un paper destacat en l'avenç de les ciències de la terra (ICGC, 2019). D'aquesta manera femiem una aproximació del paper de les dones a les dues grans àrees de coneixement de l'Institut: la cartografia i la geologia.

Per a aquesta segona exposició, es va apostar per un projecte transversal on pogués participar tot el personal de l'ICGC, però ens vam dirigir molt especialment a les subdireccions de Geologia. Es va formar un grup de treball voluntari a partir del qual es va redactar el guió de l'exposició, se'n van fer els dissenys i es va participar en la difusió de l'exposició.

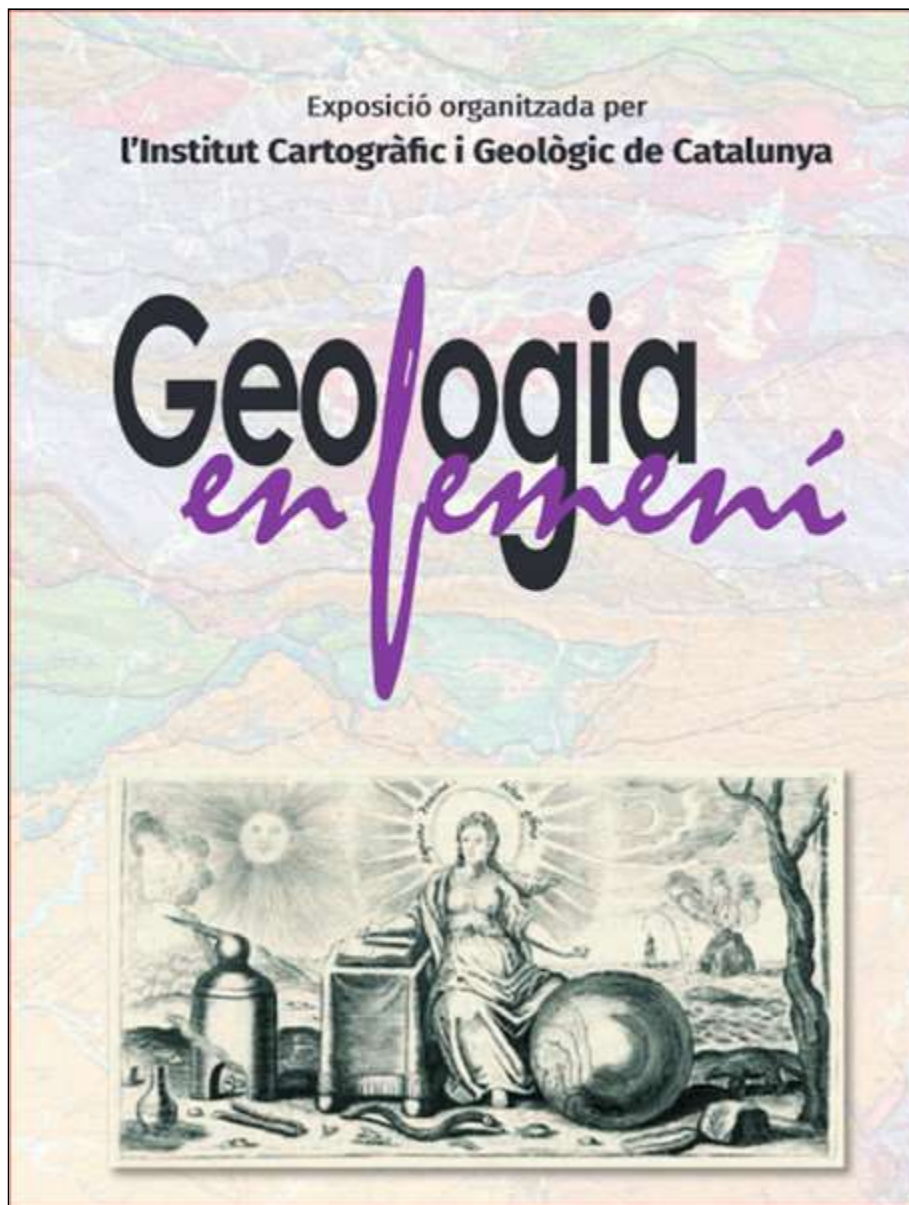

Figura 5. Cartell de l'exposició "Geologia en femení". Font: IGCC

L'exposició recollia vuit aportacions científiques rellevants en el món de la geologia que havien estat fetes per dones i que, en alguns casos, havien estat invisibilitzades. D'aquesta manera es ressaltava el paper de les geòlogues en l'avenç d'una disciplina amb noms majoritàriament masculins i on les contribucions fetes per les dones hi són molt desconegudes. Cada plafó narrava la trajectòria d'una dona geòloga i es va completar amb dos plafons de dades sobre la igualtat tant en la recerca de la geologia com en la presència de dones a les subdireccions de Geologia de l'ICGC.

El resultat va ser una exposició també pensada per poder ser itinerant. El mateix any, a més d'exposar-se a la seu de Montjuïc i al Centre de Suport Territorial Pirineus de l'ICGC (Trem), es va poder visitar a la seu del Departament de Territori i Sostenibilitat així com a l'Institut Català de les Dones.

3.2 Desenvolupament de la col·lecció

La presència majoritària, fins fa ben poc, d'homes en les disciplines relacionades amb les ciències de la terra ha fet que el fons de la Cartoteca no estigui a dia d'avui equilibrat. Tenim poques autores de llibres al catàleg de la biblioteca i escasses autores de mapes, com

expliquem a l'exposició "Les dones al món de la cartografia". A més a més, també són una minoria les dones de les quals conservem el fons documental i d'arxiu. D'uns anys ençà, es treballa per desenvolupar col·leccions més equilibrades des del punt de vista de gènere.

Fons documental i cartogràfic de Leonor Ferrer

La poca presència de dones es fa palesa en el fet que l'únic fons documental de la Cartoteca que porta un nom de dona és el de Leonor Ferrer i Girabau (1874–1953). Mestra i delineant —la primera dona delineant de l'Estat de la qual tenim notícia—, va treballar a la companyia telefònica de Barcelona. Feminista i propera al projecte de la Biblioteca Popular de la Dona Francesca Bonnemaisson, tenia un fort esperit activista, especialment dedicat a la millora de l'educació a principis del segle XX.

Figura 6. Fotografia de l'equip de dibuix de Leonor Ferrer dedicada al director de la companyia telefònica amb un mapa de Bilbao. Cartoteca de Catalunya, Fons Leonor Ferrer, RF. 9814. Font: ICGC

La documentació aplegada al llarg de la seva vida va ser dipositada, gairebé per casualitat, per la seva família —una neboda política i els seus rebots— el desembre de 2009 a la Cartoteca. I parlem de casualitat, perquè la casa familiar de Leonor Ferrer i on continuava vivint la família estava situada al barri del Poble Sec de Barcelona, ben a prop de la seu de l'ICGC.

El fons documental consta de quatre caixes de documents accessibles mitjançant un inventari⁴ dut a terme per la Cartoteca. La documentació personal inclou: títols acadèmics, records personals, retalls de premsa, fotografies i correspondència. Ens mostren una Leonor Ferrer, a més de tècnica, compromesa amb la seva ciutat i molt activa al cercle de dones feministes i conservadores que freqüentava.

La documentació professional ens ha ajudat a reconstruir la seva vida laboral i mostra nombrosos treballs de delineació i dibuix manuscrits.

Figura 7. Mapa manuscrit dibuixat per Leonor Ferrer. Sociedad General y Compañías Peninsular y Madrileña de Teléfonos, director Don Enrique Parellada Pallas: Cartoteca de Catalunya, Fons Leonor Ferrer, RM. 281982. Font: ICGC

Leonor Ferrer també va ser una col·leccionista privada de mapes: ens han arribat trenta-cinc mapes de ciutats de tot el món: Berlín, Copenhagen, Buenos Aires, Tòquio, Pittsburgh... Tots els mapes estan en molt bon estat de conservació, ja que Leonor Ferrer els va entelar i enquadrar.

Altres aportacions de científiques a la Cartoteca de l'ICGC

En els darrers anys des de la Cartoteca estem impulsant que científiques que han treballat a la nostra institució ens aportin els seus fons per tal de documentar no només la disciplina, sinó també visualitzar-ne la trajectòria. En aquesta incipient etapa, destaquem fons com la biblioteca de la sismòloga Teresa Susagna, amb qui vam compartir molts anys de feina, o de la filòloga Anna Borbonet, experta en toponímia que va tenir cura, durant molts anys, de posar els noms de lloc als mapes que publicava la institució.

Finalment, també podem parlar d'aportacions fetes per dones que van decidir que les col·leccions que elles custodiaven passessin a formar part d'un ens públic com la Cartoteca de Catalunya. Així, els familiars van donar aquests fons, sovint aplegats per homes, un cop morts. Entre les més significatives per volum de la donació trobem Glòria Puchades, que ens va donar la biblioteca del seu pare especialitzada en hidrografia, o Carmen de Reparaz, que va dipositar els arxius documentals i biblioteques dels geògrafs Reparaz.

4 Conclusions

Un dels objectius de tots aquests projectes —tant dels ja tancats com dels futurs— és fer aflorar dins de les disciplines tradicionalment masculines, com són les ciències de la terra, el paper que hi han tingut les dones, fins fa ben poc molt ocultes. Amb aquest objectiu, es presta especial atenció al desenvolupament de la col·lecció: adquirir obres sobre la presència històrica de les dones a la geografia, la cartografia o la geologia, i també comprar documents escrits per dones. Per altra banda, es prioritza la conservació i posada en valor del treball de les mateixes treballadores de l'ICGC mitjançant la custòdia dels seus fons personals.

El suport del Pla d'igualtat institucional, en vigència fins al 2021, esperem que ens continuï servint de trampolí per impulsar més projectes de divulgació i fer-los extensius cap a altres camps de la nostra àrea de coneixement, com la geografia, la teledetecció o la sismologia.

Bibliografia

CCB (Consejo de Cooperación Bibliotecaria de España) (2019). Plan estratégico. <<http://www.ccbiblio.es/plan-estrategico/>>. [Consulta: 20/02/2020].

Ferrer, Leonor. (1906). Sociedad General y Compañías Peninsular y Madrileña de Teléfonos. Manuscrit conservat a la Cartoteca de Catalunya, Fons Leonor Ferrer, RM. 281982. <<http://cartotecadigital.icgc.cat/cdm/singleitem/collection/espanya/id/2131/>>. [Consulta: 20/02/2020].

— (1916). Fotografia de les dones delineants. Fotografia conservada a la Cartoteca de Catalunya, Fons Leonor Ferrer, RF. 9814. <<http://cartotecadigital.icgc.cat/cdm/singleitem/collection/lferrer/id/67/>>. [Consulta: 20/02/2020].

ICGC (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya) (2018). Pla d'igualtat entre dones i homes a l'ICGC. <<https://www.icgc.cat/L-ICGC/Sobre-l-ICGC/Politiques/Pla-d-igualtat-entre-dones-i-homes>>. [Consulta: 20/02/2020].

— (2018). Tríptic de l'exposició "Les dones en el món de la cartografia". <http://biblioteca.icc.cat/pdfctc/triptic_dones_cartografia.pdf>. [Consulta: 20/02/2020].

— (2019). Tríptic de l'exposició "Geologia en femení". <http://biblioteca.icc.cat/pdfctc/triptic_dones_geologia.pdf>. [Consulta: 20/02/2020].

Molen van Ee, Patricia; Stoner, Julie (2018). American Women: Resources from the Geography and Map Collections. <<https://guides.loc.gov/american-women-geography-and-map/introduction>>. [Consulta: 20/02/2020].

Sánchez, Judit (2017). Cartógrafas ocultas: de los conventos medievales a la cara oculta de la Luna. <<http://blog-idee.blogspot.com/2017/03/cartografas-ocultas.html>>. [Consulta: 20/02/2020].

Van den Hoonaard, Will C (2013). Map worlds: a history of women in cartography. Waterloo, Ontario : Wilfrid Laurier University Press, 2013.

NOTES

¹Dades de 2017 extretes del Pla d'igualtat entre dones i homes 2018–2021, p. 17. Disponible a: <<https://www.icgc.cat/L-ICGC/Sobre-l-ICGC/Politiques/Pla-d-igualtat-entre-dones-i-homes>>. [Consulta: 20/02/2020].

² L'ICD posa a l'abast d'entitats, ens locals i centres educatius un seguit d'exposicions que recuperen trajectòries professionals de dones al llarg de la història fent-ne visibles les aportacions. Més informació: <<http://dones.gencat.cat/ca/ambits/sensibilitzacio/exposicions/>>. [Consulta: 20/02/2020].

³ L'Instituto Geográfico Nacional no va fer cap publicació a partir de la conferència que ens serveixi ara com a bibliografia. Però, l'autora va redactar una entrada a un blog que afegim a la bibliografia.

⁴ L'inventari, encara en procés, es pot consultar en la web de l'ICGC: <<https://www.icgc.cat/Ciutada/Informa-t/Llibres-i-fons-documentals/Fons-documentals/Fons-Leonor-Ferrer-Girabau>>. [Consulta: 20/02/2020].

BiD

- Què és just? : models de preus a l'era electrònica (<http://bid.ub.edu/08angla1.htm>). Anglada i de Ferrer, Lluís M.; Comellas, Núria. (2002)
- El Catálogo de la mujer de la Florida Universitària, una eina per a fomentar la igualtat (<http://bid.ub.edu/44/verdugo.htm>).

Temària

- El sistema bibliotecario de la Universidad Nacional Autónoma de México : ¿un consorcio? (<http://www.elprofesionaldelainformacion.com>) Lugo Hubp, Margarita; Novelo Peña, Raúl. (2005)
- Edición digital : formatos y alternativas (<http://www.elprofesionaldelainformacion.com>) Hípola, Pedro; Eíto Brun, Ricardo. (2000)

Verdugo Martí, Vicenta; Moraga Barrero, Patricia. (2020)

- La preservació de les pel·lícules en l'era del paradigma Netflix (<http://bid.ub.edu/43/garcia.htm>). García Casado, Pablo. (2019)
- Anàlisi de les possibilitats d'integració de les dades d'ús de les biblioteques a sistemes d'informació universitaris : l'opinió de parts interessades de biblioteques espanyoles i gregues (<http://bid.ub.edu/43/Sant-Geronikolou.htm>). Sant-Geronikolou, Stavroula; Martínez Ávila, Daniel. (2019)
- L'educació oberta a Europa : avenços, integració amb la ciència oberta i rol bibliotecari (<http://bid.ub.edu/43/santos.htm>). Santos Hermosa, Gema. (2019)
- La industria editorial europea en la era de la edición digital (<http://www.elprofesionaldelainformacion.com>). Cornella, Alfons. (1996)
- Los periódicos e Internet : del documento impreso al documento online : los lectores de periódicos en la sociedad de la información y del conocimiento (<http://revistas.ucm.es/index.php/RGID/art171>). Ramos Fandiño, Guadalupe Patricia; Larrañaga Rubio, Julio. (2013)
- Retos de las revistas en acceso abierto : cantidad, calidad y sostenibilidad económica (<http://www.upf.edu/hipertextnet/numero-10/retos-revistas-en-acceso-abierto.html>). Abadal, Ernest. (2012)

Ramos Simón, Luis Fernando (<http://www.temaria.net/lista.php?>

base=temaria&opcion=veure&campo_1=creator&texto_1=Ramos+Sim%C3%B3n%2C+Luis+Fernando
[(http://www.temaria.net/similares.php?fichero=ramos.htm&preferente=1575-5886&rev_preferente=BiD)]

Entrada (/user/login?destination=node/580)

Facultat d'Informació i Mitjans Audiovisuals (UB) (<http://www.ub.edu/biblio>)

Carrer Melcior de Palau 140, 08014-Barcelona

Graus (<http://www.ub.edu/biblio/futurs/>)

Màsters (<http://www.ub.edu/biblio/masters/masters.html>)

Doctorat (<http://www.ub.edu/biblio/doctorat-dinformacio-i-documentacio-/doctorat-dinformacio-i-documentacio-en-la-societat-del-coneixement.html>)

Altres estudis (<http://www.ub.edu/biblio/cursos-de-formacio-continuada/altra-oferta-formativa.html>)

Recerca (<http://www.ub.edu/biblio/recerca/7.html>)

**Estudis de Ciències de la Informació
i de la Comunicació (UOC)**

(http://www.uoc.edu/portal/ca/estudis_arees/ciencias_informacio_comunicacio/docencia/index.html)

Rambla del Poble Nou, 156, 08018-Barcelona (publicacions@uoc.edu (<mailto:publicacions@uoc.edu>))

Oferta formativa (<https://estudis.uoc.edu/ca/comunicacio-informacio>)

Coneix la UOC (<https://www.uoc.edu/portal/ca/universitat/index.html>)

Recerca i innovació (<https://research.uoc.edu/portal/ca/ri/index.html>)

Estudia a la UOC (<https://estudis.uoc.edu/>)
